

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто напрямки формування і стратегію розвитку платіжної системи України. Проаналізовано роботу СЕП НБУ в розрізі використання банківськими установами України різних моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

У зв'язку з активізацією та лібералізацією грошового ринку в Україні, його глобалізацією у всьому світі нині велику увагу приділяють платіжним системам. Це пов'язано з тим, що надійність платіжної системи – важлива вимога для ефективного функціонування всієї економіки, всіх її галузей, економічних інститутів та окремих суб'єктів.

Значним є внесок у дослідження функціонування платіжної системи України вітчизняних вчених-економістів В. Юценка [4], А. Савченка [4; 5; 6; 7], В. Страхарчук [4; 8] та ін. Але в їхніх працях досліджені або окремі елементи функціонування платіжних систем, або їх дія на певних етапах економічного розвитку, до того ж, недостатньо уваги приділено особливостям і напрямкам їх розвитку в умовах формування ринкової економіки.

Платіжні системи України потребують подальших наукових досліджень і розробок. Зокрема актуальною є розробка теоретичних пропозицій та рекомендацій із удосконалення функціонування системи електронних платежів.

У зв'язку з цим актуального значення набуває розв'язання проблеми вдосконалення платіжної системи України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Головними завданнями платіжної системи України є:

1. Створення платіжних інструментів та інфраструктури засобів зв'язку (що можна вважати за підготовчі роботи для формування платіжної системи).

2. Ефективність платіжної системи, налагодженість розрахунків між регіонами країни, переходу від місцевих мереж розрахунків до загальнодержавних.

3. Обмеження ризиків при паралельній фінансовій лібералізації та швидкому зростанні фінансових ризиків. Здатність забезпечити здійснення обсягів операцій, що швидко зростають, із невеликими витратами, прийнятними ризиками та справедливим розподілом витрат і прибутків.

На нашу думку, лише електронні платіжні системи, що використовують найсучасніші досягнення техніки і технологій, можуть задовольнити

поставлені завдання. Саме система електронних платежів забезпечує життєдіяльність банківської системи України, є необхідною умовою для успішного розвитку ринкової економіки нашої держави.

На початку 1990-х років банки вели розрахунки між собою за допомогою паперових розрахункових документів. Нерідко на це витрачали три тижні, інколи й більше місяця, а отже, надмірно відверталися у розрахунки кошти підприємств, зростали обсяги неплатежів суб'єктів господарювання. Збитки від шахрайства з фальшивими авізо сягали значних розмірів. Так, у III кварталі 1993 р. вони становили понад 500 млрд. крб. [6, 29]. Це спонукало до пошуку нових форм і методів здійснення всіх видів розрахунків. Назріла нагальна необхідність створення платіжної системи, яка б прискорила виконання міжбанківських розрахунків, підвищила їх надійність та безпеку.

У 1992 р. Національний банк України (НБУ) розробив концепцію двоетапного створення системи електронного грошового обігу. Перший – створення системи електронних платежів (СЕР) між юридичними особами. Другий – впровадження системи електронних розрахунків за участю фізичних осіб. Перший етап був порівняно швидко й успішно реалізований, і сьогодні Україна має, за оцінками більшості банкірів, одну з найефективніших СЕР в Європі. Так, у 1993 р. була створена, а в 1994 р. запрацювала на повну потужність система електронних платежів Національного банку України (СЕР НБУ). Вона забезпечує проходження платежів протягом одного дня, дає банкам змогу ефективніше використовувати ресурси, а клієнтам – власні кошти. Другий етап почався з 1997 р., коли Національний банк України визначив створення платіжної системи за безготівковими розрахунками населення у торгівлі та сфері послуг як одним з пріоритетних завдань. Серед основних напрямків побудови в Україні такої платіжної системи стало створення Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП).

Від 1 січня 1994 р. скасовані паперові й телеграфні авізо в Україні. Єдиним способом електронних міжбанківських розрахунків стає СЕР [6, 29]. З її впровадженням відчутно зросла швидкість і поліпшилась якість виконання платежів, підвищився рівень надійності та конфіденційності банківської інформації.

Україна стала першою з пострадянських країн, яка отримала загальнодержавну систему електронних міжбанківських розрахунків.

У системі електронних міжбанківських переказів використовують один із двох підходів до обслуговування рахунків учасників. У першому випадку всі учасники системи – рівноправні, й виконання ними платіжних трансакцій не залежить один від одного. У другому випадку учасниками системи є банки, або уповноважені філії, через які виконують розрахунки підпорядковані їм філії.

Враховуючи те, що робота в СЕП за консолідованим кореспондентським рахунком сприяє підвищенню ліквідності та прибутковості банку, ефективному використанню грошей, захисту інтересів кредиторів і вкладників, НБУ у 1994 р. почав розроблення моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

Із 1994 р. до 2003 р. було розроблено вісім моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

Учасники СЕП самостійно вирішують, як їм працювати за незалежним чи за консолідованим кореспондентським рахунком.

У 1995–1996 рр. у СЕП були впроваджені засоби виконання платежів не тільки в національній, а й у ряді іноземних валют. Однак нині ці можливості не використовують, оскільки нема попиту.

23 лютого 1996 р. розпочалося впровадження програмних засобів захисту типу «електронний підпис», що запобігають викривленню та підробці електронних платіжних документів на будь-якій стадії їх транспортування як усередині банку-учасника СЕП, так і в мережі СЕП [6, 30].

У 1997 р. СЕП реформовано у зв'язку з переходом банківської системи України на світові стандарти бухгалтерського обліку та звітності, й із початку 1998 р. вона почала працювати по-новому [7, 10].

Впроваджено інформаційно-пошукову систему (ІПС), завдяки якій учасники СЕП можуть отримати докладну інформацію про проходження їхніх платежів через систему. Архів єдиної централізованої бази даних ІПС містить повну інформацію про всі платежі, що проходили через СЕП із 1 січня 1998 р.

Влітку 1998 р. запроваджено другий рівень резервування СЕП, завдяки чому Центральна розрахункова палата у надзвичайних умовах може перебрати функції іншої регіональної розрахункової палати чи кількох таких палат [6, с. 31].

У 1999 р. тривала робота щодо забезпечення безперебійного спільного функціонування СЕП і систем автоматизації банків (САБ) на межі тисячоліть, запобігання впливу «помилки 2000» на банківську систему України [6, с. 31].

10 січня 2000 р. введено у дію «Правила резервування та відновлення функціонування СЕП НБУ у разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій», що передбачають три рівні резервування та відновлення роботи системи.

У 2000–2001 рр. головне управління Державного казначейства України та його обласні управління під'єднано до СЕП як безпосередніх її учасників.

У 2001 р. впроваджено спеціальні засоби СЕП, за допомогою яких Депозитарій Національного банку України здійснює розрахунки за опе-

раціями з державними цінними паперами за принципом «поставка проти платежу».

26 березня 2001 р. здійснено платежі через нову підсистему міжбанківських розрахунків – Систему термінових переказів (СТП), яка переказує грошові кошти між банками України в режимі реального часу, з негайним зарахуванням коштів на рахунок банку-отримувача.

За станом на 1 січня 2002 р. в СТП у реальному режимі працює незначна кількість банків, але дедалі більше тих, які діють в інформаційному режимі. Загалом зацікавленість банків у послугах цієї системи зростає [2, 56].

Сьогодні СЕП НБУ успішно виконує свої функції й охоплює всі банківські установи країни. З поглибленням економічної активності, зростанням кількості платіжних трансакцій і величини оборотів, введенням до системи міжбанківських розрахунків додаткових фінансових інструментів СЕП НБУ не зможе достатньою мірою задовольнити потреби банківської сфери України. Тому невідкладним завданням є розроблення платіжної системи нового покоління, врахувати кількісні та якісні перспективи розвитку міжбанківських розрахунків, світовий досвід створення таких систем, запроваджувати нову систему необхідно паралельно з функціонуванням СЕП НБУ.

Із 10 листопада 2006 р. в промислову експлуатацію впроваджена СЕП нового покоління (СЕП–2), побудована на базі новітніх технологій.

СЕП–2 стала єдиною системою міжбанківських розрахунків, яка поєднала в собі риси обох підсистем – СЕП і СТП, що дало позитивні результати (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика роботи СТП у жовтні 2006 р. та СЕП–2 у режимі реального часу за перший місяць роботи.

Показники	СТП	СЕП–2 у режимі реального часу
1. Кількість учасників	184	469
2. Банківські установи – юридичні особи	13	33
3. Кількість платежів	803	51366
4. Сума платежів	388,4 млн. грн.	4,5 млрд. грн.
5. У середньому платежів за день	40	1100

У СЕП-2 зменшено кількість моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку (відмінено 1, 2, 5 та 6 моделі, які були обмежені одним регіоном).

За станом на 1 січня 2007 р. із 1639 учасників СЕП 169 є банківськими установами – юридичними особами (табл. 2).

За консолідованим кореспондентським рахунком працювали 1410 установ (у т. ч. 73 банки – 43%), що становило 86% від загальної кількості учасників системи (див. табл. 2). За незалежним кореспондентським рахунком працювали 229 установ (у т. ч. 96 банків – 57%), що дорівнювало 14% від загальної кількості учасників системи [3].

Таблиця 2

**Розподіл банківських установ за моделями обслуговування
консолідованого кореспондентського рахунку в СЕП.**

%, *

Модель	Частка банківських установ за станом на:			
	01. 01. 2004 р.	01. 01. 2005 р.	01. 01. 2006 р.	01. 01. 2007 р.
1 модель	3	2	2	–
2 модель	26	27	26	–
3 модель	37 (604)	39 (647)	40 (682)	64 (1057 – 47*)
4 модель	8	9	9	15 (244)
5 модель	0	0	0	–
6 модель	4	3	3	–
7 модель	5	5	5	5 (81)
8 модель	2	2	2	2 (28)
Підсумок за моделями	85 (1383 – 72*)	87 (1448)	87 (1473 – 76*)	86 (1410 – 73*)
За незалежним коррахунком	15 (232 – 87*)	13 (224)	13 (219)	14 (229 – 96*)
Усього	100 (1644)	100 (1672)	100 (1692)	100 (1639)

* (кількість банківських установ – банків-юридичних осіб)

Учасники розрахунків, ураховуючи свої потреби, обирають із моделей ту, яка є найзручнішою для них.

Найбільшим попитом користується 3-я модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку (рис. 1, табл. 2). Так, за станом на 01. 01. 2007 р. 3-ю модель обрали 1057 установ (у т. ч. 47 банків), що становило 64 % від загальної кількості учасників системи.

Аналіз розподілу банківських установ за моделями роботи СЕП за станом на 1 січня 2007 р. (див. рис. 2, табл. 2) свідчить, що протягом 2006 р. кількість учасників 3 і 4 моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку зросла, а число учасників 7 і 8 моделей протягом останніх трьох років істотно не змінювалося.

Аналіз статистичних даних роботи системи електронних платежів Національного банку України щодо переказу коштів між банками свідчить про те, що система протягом 2006 р. виконувала доручені їй функції державної системи міжбанківських розрахунків, повністю задовольняла потреби її учасників у переказі коштів, забезпечувала максимальну швидкість, прозорість, високий рівень безпеки та надійності проведення платежів.

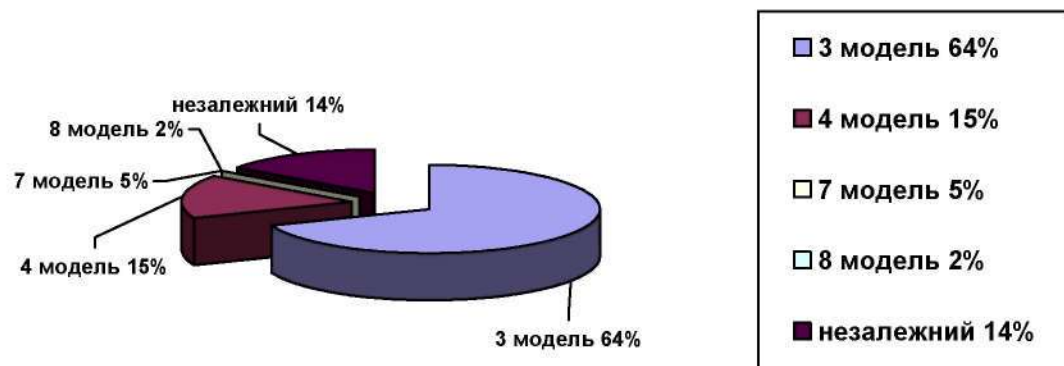

Рис. 1. Розподіл учасників СЕП за моделями консолідованого кореспондентського рахунку за станом на 01.01.2007 р.[3].

Вже понад чотирнадцять років система електронних платежів Національного банку України успішно виконує покладені на неї функції вітчизняної платіжної системи. Протягом цього часу спостерігається тенденція до зростання загального обсягу платежів. Збільшення кількості платежів свідчить про те, що потреба суб'єктів господарювання у послугах банків зростає, а діюча СЕП зручна для її учасників і нині цілком задовольняє їхні потреби.

Збільшення кількості платіжних трансакцій та суми платежів свідчать про поживлення економічної активності, стійку тенденцію до зростання фінансових потоків у господарському обороті України та спроможність системи електронних платежів забезпечити належне обслуговування її учасників. Надійність роботи СЕП повсякчас підвищується, розширюється спектр її послуг, розвивається бухгалтерська модель.

Україна порівняно недавно приступила до розбудови банківської системи. Однак, вивчивши кращий світовий досвід та запровадивши найсучасніші комп'ютерні технології, вона створила досить оперативну, ефективну й надійну систему міжбанківських розрахунків – Систему електронних платежів (СЕП), що відповідає світовим стандартам. Ця система розбудована на державному рівні, оскільки ініціатором та організатором її був Національний банк України. Через неї здійснюють переважну частину міжбанківських розрахунків у нашій країні, СЕП спроможна задовольнити потреби в розрахунках усіх банків.

Сучасна платіжна система є складним механізмом, функціонування якого залежить від операційної організації. Стійкість системи значною мірою залежить від компонування системи і механізму розрахунків [8, 11]. Залежно від того, за яким обсягом переданої платіжної інформації та з якою періодичністю виконують розрахунок, платіжні системи можна поділити на такі системи: розрахунки на валовій основі передбачають, що відповідно з кожним дорученням або вимогою здійснюють окрему операцію шляхом відповідного переказу коштів; розрахунки на чистій основі (кліринг) передбачають залік взаємних вимог і зобов'язань.

Розрахунки на чистій основі використовують із метою полегшення управління міжбанківськими розрахунками, зниження їхніх ризиків та зменшення потреби тримати великі резерви в центральному банку. Кліринг дає змогу значно зменшити баланс платежів та обороти за платіжними коштами, полегшити управління безготівковим грошовим оборотом.

За допомогою взаємозаліку спрощують, здешевлюють і прискорюють розрахунки, при цьому зберігається готівка, в результаті підвищується рівень прибутковості та ліквідності банків, що беруть участь у розрахунках.

Оптимальним для України є застосування клірингових систем, оскільки системи взаємозаліку здатні забезпечити розрахунки при мінімальній ліквідності завдяки значному зменшенню кількості операцій і, відповідно, суттєвому зниженню сукупної вартості переказів.

The direction of forming and the strategy of development of Ukraine's payment system are consideration. The NBU SEP functioning is presented as concerns different models of servicing consolidated correspondent account by the banking institutions of Ukraine are analyzed.

Літератури

1. Міжбанківські розрахунки через СЕП НБУ у 2006 році // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 3. – С. 40–41.
2. Мірошніченко Т. СЕП НБУ: міжбанківські розрахунки у 2001 році // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 3. – С. 55–56.
3. Офіційний сайт Національного банку України // <http://www.bank.gov.ua>.
4. Платіжні системи: Навч. посібник для студентів вищ. закладів освіти / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук. К.: Либідь, 1998. – 416 с.
5. Савченко А., Івченко І., Михайлова В. Система електронних платежів нового покоління // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.
6. Савченко А., Коваль І. СЕП: виповнюється перше десятиліття // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 7. – С. 28–31.
7. Савченко А., Кравець В. Розвиток платіжної системи України за десятиріччя в Україні // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 10–12.
8. Страхарчук В. Ризики платіжних систем: Навч. посіб. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 94 с.